

Андрій ГАЛАЙ

*професор кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії прокуратури України,
кандидат юридичних наук, доцент,
член правління Асоціації юридичних клінік України*

УДК 34+341.2

СТАНОВЛЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ КЛІНІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ ТА У ДЕЯКИХ ІНШИХ КРАЇНАХ СВІТУ

Проаналізовано загальні й особливі ознаки розвитку юридичних клінік у різних країнах Європи та світу. Особливу увагу приділено діяльності асоціацій юридичних клінік і пошуку шляхів удосконалення їх організації та функціонування.

Ключові слова: юридична клініка; асоціації юридичних клінік; об'єднання юридичних клінік; юридична клінічна освіта.

Постановка проблеми. Юридична клініка є актуальною формою надання практичного спрямування та якості юридичній освіті, а також готує соціально відповідальних юристів. Незважаючи на тривалу історію становлення та розвитку, що налічує півтора століття, юридична клінічна освіта доводить свою необхідність для традиційно консервативної вищої школи навчання права.

Мета статті (завдання) полягає у виявленні першопричин, загальних тенденцій та сучасного стану поширення юридичної клінічної освіти у всьому світі, що стало можливим завдяки вивченню юридичних клінік та їх асоціацій у різних країнах світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У статті використано праці провідних авторів, які були розробниками юридичної клінічної освіти (Д. Мейера, Г. Фроммгольда, О. Люблінського та інших), а також сучасних учених та практиків, які її реалізують сьогодні (М. Ангеларі, Ф. Блохи, Г. Дітлайна, М. Котирби, І. Красніцької, М. Лоджука, Ю. Савелової, Ф. Черніцького, А. Шу-

берта та інших). Таке дослідження за обсягом аналізу та дослідницького інструментарію виконано в Україні вперше.

Виклад основного матеріалу дослідження. Засади юридичних клінік як безкоштовних правових порадень для малозабезпечених осіб та майстерень юридичної освіти студентів-юристів були визначені у 1840 році російським викладачем Д. Мейєром [1], який пізніше, у 1855 році, обґрунтував діяльність юридичної клініки теоретично [2]: організація юридичних клінік має бути максимально простою – бідні люди, які потребують поради та допомоги, звертаються до професора, який завідує практикою. У присутності студентів він надає поради, розбираючи правові казуси, з якими звернулися по юридичну допомогу громадяни. За потреби одночасно безкоштовно можна було скласти заяву або судовий позов. Більш складні справи могли розподілятися між окремими студентами (кураторами).

Дещо пізніше ідея юридичних клінік висвітлювалась у працях німецьких авторів А. Штольцеля, О. Фішера, К. Штоя, Г. Фроммгольда, росіянина О. Люблінського [3; 4]. Це дає змогу припустити, що юридичні клініки утворювались у зазначених країнах в кінці XIX – на початку XX століття. З огляду на окремі непрямі свідчення на початку XX століття юридичні клініки існували при Московському університеті імені М.В. Ломоносова та Університеті святого Володимира у місті Києві [5, 20]. Проте з 1930-х років юридична клінічна освіта в світі пов'язується з американськими правничими школами. На початку 1970-х років це явище стало поширюватись у наближених до Сполучених Штатів Америки англійських та австралійських системах освіти, а з 1990-х років – майже на весь світ.

Наприкінці XX століття одним із проявів інтеграційних процесів було створення Всесвітнього альянсу за реформу юридичної освіти в дусі справедливості (GAJE). Ця міжнародна організація об'єднала представників юридичного клінічного руху мало не в усіх державах світу, оскільки юридична клінічна освіта стала ключовою в навчанні справедливості як ідеї, яку намагаються впровадити члени GAJE в юридичну освіту та практичну діяльність юристів [6, 35]. Як результат, нині юридичні клініки на юридичних факультетах провідних навчальних закладів стали невід'ємною складовою існуючого структурованого університетського механізму, обов'язковою частиною навчального курсу, який студенти мають засвоїти [7, 22].

Повсякденна робота юридичних клінік на сьогодні має дві головні мети клінічної юридичної освіти: виховувати суспільно відповідальних юристів і надавати безкоштовні юридичні послуги малозабезпеченим членам громади [8, 279]. Юридична клінічна освіта поєднує офіційні та неофіційні форми і методи навчання студентів правничій професії, засновані на інтерактивній педагогіці, реальному вирішенні справ, аналізі існуючих проблем правозастосування та усвідомленні соціальної ролі правника в сучасному світі щодо забезпечення верховенства закону, забезпечення доступу до правосуддя та мирного вирішення конфліктів, розв'язання соціальних проблем [9]. Стосовно українських реалій це означає – юридична клініка створюється для практичного навчання студентів-юристів майбутньої професії шляхом здійснен-

ня правозахисної і правопросвітньої діяльності під керівництвом викладачів [4].

Важливим чинником функціонування юридичної клінічної освіти є діяльність національних та міжнародних асоціацій юридичних клінік. Основне їх завдання: підтримка, розвиток і просування програм клінічної освіти [8, 280]. На національному рівні це організація тренінгів, конференцій та семінарів; видавничі бюлетені, довідники, журнали і книги, що розповсюджуються для юридичних клінік; створення веб-сайтів або списків електронної розсилки. На міжнародному рівні це досягається за рахунок міжнародних конференцій, а також широкого використання межі Інтернет для обміну ідеями та матеріалами, а також сприяння запровадженню клінічної освіти в кожній частині світу. Національні конференції або інші зустрічі, як правило, мають на меті організацію та належне управління юридичними клініками і поліпшення клінічних методів навчання.

Сполучені Штати Америки. Юридичні клініки в американських університетах виникли у 30-х роках минулого століття. Впродовж 60–70-х років XX століття клінічні програми набувають популярності в США, а Американська асоціація юристів (ABA) – орган, що відповідає за акредитацію юридичних навчальних закладів, запропонувала школам права розглядати юридичну клінічну освіту як один із методів здобуття студентами додаткових знань та закріплення їх на практиці [5, 24].

Юридичні клініки у США сьогодні існують майже в усіх університетах, які готують юристів. Як правило, вони мають певну спеціалізацію та інтегровані у навчальний процес як форма навчального курсу і одночасно практики.

На загальнодержавному рівні їхні інтереси представляють Секція клінічної юридичної освіти Асоціації американських юридичних вузів (AALS) і Асоціація клінічної юридичної освіти (CLEA). Під їх егідою відбуваються щорічна конференція юридичних клінік, програми розвитку діяльності, школи для молодих викладачів, надається підтримка регіональним заходам [8, 284]. Значені асоціації роблять акцент на методах і важливості юридичної клінічної освіти, а також відстоюванні інтересів юридичних клінік (участь у суді, коли була національна кампанія проти юридичних клінік щодо якості їх діяльності) перед керівництвом вищих навчальних закладів.

Африка. Юридичні клініки на континенті створюються із початку 1970-х років, хоча їх інституціоналізація відбулась через десятиліття. На зламі другого та третього тисячоліть запрацювали Південно-Африканське (AULAI) та Нігерійське (NULAI) об'єднання юридичних клінік і центри правової допомоги, що мають авторитет не лише в Африці, а й загалом у світі. Їх інтереси: національні та регіональні конференції, школи майстерності викладачів юридичної клінічної освіти, національний конкурс з інтерв'ювання і консультування клієнтів [8, 285].

Китай. Китайський фонд клінічної юридичної освіти (CCCLE) засновано у 2002 році за первинної інституційно-фінансової допомоги Фонду Форда з метою більшої автономності та самоуправління, підтримки юридичних клінік університетами тощо [8, 286–287]. При цьому Фонд Форда і надалі розви-

ває ініціативи Китайського об'єднання юридичних клінік, у тому числі щодо міжнародної співпраці. Серед напрямів діяльності Китайського об'єднання – не лише форми підтримки національного клінічного руху, а й активне міжнародне співробітництво (участь у міжнародних конференціях, візити і стажування з обміну досвідом тощо).

В інших країнах Південно-Східної Азії теж шириться юридичний клінічний рух. Зокрема, юридичні клініки діють у Бангладеші, Таїланді, Камбоджі, В'єтнамі, Лаосі, Малайзії, на Філіппінах та в Сінгапурі.

Загальні тенденції *країн Західної та Центральної Європи*. Якщо у багатьох країнах світу юридична клінічна освіта впроваджувалась як елемент її демократизації, привнесення інновацій у постсоціалістичну чи нерозвинену юридичну освіту з метою підготовки так званих вільних ліберальних юристів, і при цьому мала значну лобістську підтримку з боку міжнародних інституцій, то у розвинених країнах Західної та Центральної Європи такої переваги юридичні клініки не отримують.

Як свідчать дані щодо заснування та діяльності юридичних клінік у Бельгії, Великій Британії, Іспанії, Італії, Нідерландах, Німеччині та інших країнах Європи, юридичні клініки у них здебільшого утворені завдяки вивченню викладачами-ентузіастами та студентами зарубіжного досвіду (передусім США) і впроваджені на ресурсах університетів. Кращі з них змогли закріпитися й зміцніти шляхом:

- співпраці з міжнародними і національними фондами та іншими асоціаціями;
- реалізації принципу вузької спеціалізації, що перетворило їх на структури, подібні до недержавних організацій;
- підтримці юридичної клінічної освіти університетами;
- становлення юридичної клінічної освіти як невід'ємної практики університетських обмінів та програм підвищення кваліфікації.

За даними дослідниці М. Ангеларі, станом на кінець 2013 року в західних та центральноєвропейських вищих навчальних закладах діяло більш як 50 юридичних клінік. Їх популяризації та впровадженню сприяє Європейська мережа юридичної клінічної освіти (ENGLE), заснована у 2012 році діячами із 17 країн Європи [10].

Серед спеціалізацій, які популярні в Європі для юридичних клінік і, відповідно, затребувані суспільством та сприяють зміцненню їх організації, можна зазначити право Європейського Союзу та права мігрантів. Зокрема, у цій сфері можна виділити роботу юридичних клінік Брюсселя (Бельгія) [11], Кьольна (Німеччина) [12], Тілбурга (Нідерланди) [13] та ін. Цей напрям не лише прикладний – спецкурси з його застосування у діяльності юридичних клінік пропонує університет Льойвен (Бельгія) [14].

Велика Британія. Методи юридичної клінічної освіти були вперше розроблені у Великій Британії в 1970-х роках в університетах Варвік та Кент, проте більш активно запроваджувались у 1990-ті роки [8, 292]. У 1994 році було створено Організацію клінічної юридичної освіти (CLEO), яка проводить щорічні загальнодержавні заходи з розвитку юридичної освіти і впровадження

методів юридичної клінічної освіти, здійснює активну роботу на загально-світових форумах GAJE, публікує міжнародний журнал (International Journal of Clinical Legal Education), допомагає фінансово у здійсненні наукових досліджень та тренінгових програм для своєї спільноти.

Серед юридичних клінік Великої Британії особливу роль відіграє університет Кардіфа [15]. Фактором, що зумовив значне зростання кількості юридичних клінік у Великій Британії, стало скасування консервативної позиції Асоціації юристів Англії та Уельсу щодо освіти у 1993 році [10].

Німеччина. Німецькі системи юридичної освіти та правової допомоги консервативні та не завжди сприймають юридичні клініки як повноправних суб'єктів цих процесів. На думку Г. Дітляйна та Й-Г. А. Ханнеманна, шлях для появи юридичних клінік у Німеччині відкрила редакція 2008 року параграфу 6 Закону про правничі послуги (Rechtsdienstleistungsgesetz) [16, 148]. Відповідно до цього закону було дозволено неоплачувані юридичні послуги, не пов'язані з наймом, зокрема позасудові консультації студентів під керівництвом професорів вищих навчальних закладів.

Юридичні клініки засновано у німецьких університетах Кьольна, Берліна, Фрайбурга, Дюссельдорфа, Гісена, Пассау, Ханновера, Марбурга, Йени та в інших містах.

Як зазначає М.А. Котирба [17, 48] у провідній німецькій колективній праці стосовно діяльності юридичних клінік, у Німеччині спостерігається тенденція до поширення ідеології та нормативного врегулювання діяльності юридичних клінік за позитивним прикладом Польщі, що свідчить про можливість розповсюдження ідеї юридичної клінічної освіти від країн-сусідів без зусиль міжнародних фондів.

У німецькій вищій освіті з 2012 року активно обговорюється проблема розгляду юридичної клінічної освіти як інструменту практичного спрямування навчання, прикладної студентської наукової роботи, формування у них навичок критичного мислення [18, 241]. До навчальних планів деяких німецьких університетів включено курс юридичної клінічної освіти. Так, в університеті Фрайбурга читається невеликий тренінговий курс, що охоплює як загальні питання діяльності юридичних клінік: етика консультанта, питання інтерв'ювання та консультування клієнта, так і робота юридичної клініки у справах певних галузей; питання про bono юриспруденції внесено до традиційних курсів з підготовки юристів та до випускного іспиту в університеті Баден-Вюртемберга [18, 243].

Ще однією тенденцією розвитку німецьких студентських правничих порадень є їх перетворення у структури, що подібні до громадських організацій правничого спрямування. Такою є Юридична клініка університету Кьольна, яка визначена авторитетною у справі захисту прав мігрантів, проводить спеціалізовану підготовку з цих питань не лише для своїх студентів, а й для персоналу громадських об'єднань та інших юридичних клінік [12].

Характеризуючи труднощі в діяльності німецьких правничих порадень, можна зазначити традиційні для інших країн питання якості наданих консультацій та відповідальності за них, недостатню інтегрованість юридичних

клінік у навчальний процес та визнання їх невід'ємними елементами вищої юридичної освіти.

Польща. Клінічна юридична освіта у Польщі швидко розвивалася, однак модельною країною для місцевих юридичних клінік стали Сполучені Штати Америки. З трьох юридичних клінік, створених у кінці 1990-х років (Краків, Варшава, Бялосток), юридичний клінічний рух поширився на двадцять п'ять клінік. Нині юридичні клініки діють в усіх державних і провідних приватних юридичних школах країни [19]. Вони певним чином інтегровані у навчальний процес (це може бути оформлення як штатного підрозділу, зокрема інституту, кафедри, лабораторії), зарахування годин за практику та годин викладачам, включення навчального курсу у плани тощо. Отже, як і в Україні, у Польщі остаточно не визначено стандартів впровадження юридичної клінічної освіти у навчальний процес.

Польські юридичні клініки різняться чисельністю від 20 до 120 студентів і від 3 до 20 викладачів, які працюють з ними. Великі юридичні клініки мають 500–1000 справ на рік, а менші – між 40 і 300 [19]. Приблизно такі показники і в українських юридичних клініках, щоправда через значно більшу кількість юридичних клінік загальний обсяг консультацій впововину більший [20].

Важливим елементом цього успіху стало рішення про створення Фонду юридичних клінік (FuPP). Метою FuPP [8, 288–289] було не тільки забезпечення фінансової стабільності клінічного руху, а також існування загальнодержавної спільноти, яка об'єднала б зусилля щодо зміцнення позицій юридичних клінік в академічних та юридичних спільнотах. Польська фундація юридичних клінік пишається проведенням у 2007 році конференції юридичної клінічної освіти, у якій взяли участь представники з 20 країн світу. Інші заходи польської мережі юридичних клінік традиційні: щорічна загальнодержавна конференція, регіональні семінари і тренінги, випуск спеціалізованого видання тощо.

Російська Федерація. Діяльність юридичних клінік у Російській Федерації успішно підтримували усі активні гравці політики юридичної клінічної освіти. До цього долучалися місцева та східноєвропейська фундація Джорджа Сороса, Фонд Форда, Представництво Американської асоціації юристів, Польська мережа юридичних клінік та інші. Незважаючи на особливе становище у цій державі міжнародної фінансової допомоги з початку 2000-х років, російський юридичний клінічний рух досить потужний та виховав плеяду відомих та авторитетних фахівців: А. Гутнікова, Л. Воскобитову, К. Шугрину та інших. Проте єдиної організації, що представлятиме усі юридичні клініки Російської Федерації, через різне бачення цього процесу на сьогодні немає. Найбільш претендує на цей статус Центр розвитку юридичних клінік – організація, що була заснована у Москві кількома столичними юридичними клініками та запросила інші приєднуватись до його ініціатив на підставі визнання спільних інтересів та організаційних ознак. Наразі до нього долучились майже 30 юридичних клінік із 22 російських регіонів [21]. Серед здобутків юридичного клінічного руху – щорічна всеросійська конференція юридич-

них клінік, велика кількість регіональних заходів, існування грантової підтримки проектних ініціатив різних юридичних клінік, міжнародне співробітництво. Варто зауважити про досить успішну роботу в режимі самоокупності заходів Центру (участь у загальнодержавній конференції оплачується, як правило, вищими навчальними закладами), включення юридичних клінік до російського закону про безоплатну правову допомогу.

Білорусь. Історію юридичної клінічної освіти в Республіці Білорусь умовно можна поділити на два періоди – до та після 2002 року, коли відбулося правове регулювання юридичної клінічної освіти у цій країні. Під час першого періоду існувало лише 4 юридичні клініки – в Європейському гуманітарному університеті, Білоруському державному університеті, Білоруському інституті правознавства та юридична клініка «Живе право» у Гродненському державному університеті імені Янки Купали. Початок другого періоду пов'язаний з листом Міністерства освіти Республіки Білорусь від 7 лютого 2002 року «Про створення громадської приймальні при юридичному факультеті вищого навчального закладу». Постановою Міністерства юстиції Республіки Білорусь від 12 листопада 2010 року № 98 «Про деякі питання правової просвіти населення» визначено статус юридичних клінік при університетах як суб'єктів з правової освіти та консультивання громадян [5, 28].

Білоруські юридичні клініки цікаві своєю інтегрованістю до різних та подекуди відмінних за організаційними ознаками спільнот юридичних клінік. Так, вони одночасно активно залучаються до заходів польського юридичного клінічного руху та вважаються практично своїми серед юридичних клінік Російської Федерації.

Невдалі практики. Досвід впровадження юридичної клінічної освіти у Молдові та Чехії не можна вважати вдалим.

Асоціація з просування молдавських юридичних клінік (АРСJM) була створена в 2005 році за підтримки різних організацій. Проте особливі заходи щодо розвитку юридичної освіти в країні вона не спромоглася впровадити. Останні спільні заходи з найближчими територіально до Молдови юридичними клініками України датовані початком 2000-х років, анонсований сайт [8, 291] не працює, створену 2014 року юридичну клініку у невизнаній Придністровській Республіці відкриває представник юридичних клінік Російської Федерації, в Інтернеті розміщено інформацію про Асоціацію юридичних клінік не у зв'язку з юридичною освітою, а традиційними громадськими заходами (вибори, протести тощо).

Після активного розвитку наприкінці 1990-х років, що відбувався за позитивним прикладом Польщі, юридичні клініки у Чеській Республіці останнім часом майже припинили існування. Виняток становить юридична клініка Оломоуцького університету, в якій, попри те, що не передбачено навчального процесу, тим не менше надається адвокатська безоплатна правова допомога і вона більш активно працює на розвиток юридичних клінік у Європі.

Україна. Подібний регрес ще донедавна відбувався в юридичних клініках України. Після активного розвитку у 1999–2006 роках, що ознаменувався створенням близько 30 юридичних клінік, проведенням великої кількості на-

вчальних та прикладних заходів регіонального, національного і міжнародного рівнів, прийняттям стандартів діяльності юридичних клінік, утворенням Фондації юридичних клінік України та ухваленням Міністерством освіти і науки України Типового положення про юридичну клініку вищого навчального закладу, наступні 4–5 років поступово уповільнюється розвиток юридичної клінічної освіти на загальнодержавному рівні. У 2013–2014 роках було відновлено загальнодержавні з'їзди юридичних клінік, відроджено діяльність Асоціації юридичних клінік України (яка замінила ідейно збанкрутілу Фондацію), проведено та заплановано низку семінарів, тренінгів, конкурсів. Значно зросло і суспільне визнання юридичних клінік як суб'єктів безоплатної правової допомоги. Про діяльність юридичних клінік йдеться у Законі України «Про вищу освіту», підготовлено проект про внесення їх як суб'єктів до Закону України «Про безоплатну правову допомогу». З огляду на останні дослідження в Україні понад 100 юридичних клінік, хоча не уточнено, скільки з них ефективно працюють.

Водночас зазначимо, що на сьогодні майже відсутня системна підтримка заходів як окремих юридичних клінік, так і заходів співпраці навіть всередині країни, не кажучи про міжнародні з боку провідних донорських інституцій. Це не дає змоги якісно розвивати юридичні клініки, немає можливості обміну досвідом української, однієї з найбільших за кількістю у світі, мережі юридичних клінік.

Висновки. Проведений аналіз діяльності юридичних клінік дав можливість сформулювати такі висновки:

1. Юридична клініка є актуальною сучасною формою юридичної освіти, що одночасно вирішує навчальні та соціальні цілі.

2. Основні ідеї юридичної клінічної освіти були сформульовані в середині – кінці XIX століття у Російській імперії та Німеччині, проте сучасному поширенню юридичного клінічного руху світ має завдячувати передусім правничим школам США. У сучасній Європі спостерігається тенденція до запровадження юридичної клінічної освіти від більш успішних у цьому питанні країн-сусідів.

3. Концепція юридичної клінічної освіти нерозривно пов'язана з питаннями якості надання юридичних послуг особами, які не мають юридичної освіти, та їх підготовки до такої діяльності завдяки спеціалізованим курсам у навчальному плані вищих навчальних закладів.

4. Важливого значення в обґрунтованому впровадженні юридичних клінік у освітню, правозахисну та правопросвітницьку системи окремої країни набуває функціонування національної асоціації юридичних клінік та її взаємодія:

- з державними інституціями, що опікуються цими сферами;
- з асоціаціями вищих юридичних навчальних закладів та юристів;
- з іноземними мережами юридичних клінік;
- з потенційними грантодавцями, які фінансово підтримують ті галузі, що дотичні до діяльності юридичних клінік.

5. У кожній країні юридична клінічна освіта має особливості, зумовлені, по-перше, запитами конкретного суспільства; по-друге, традиціями, напра-

цьованими вищою школою; по-третє, наявними ресурсами (фінансовими та людськими), які витрачаються на пропагування та впровадження діяльності юридичних клінік у навчальні заклади і систему правової допомоги.

6. Українська мережа юридичних клінік завдяки своєму загальнодержавному поширенню та досвіду роботи, ретельній розробці наукового обґрунтування та практичної реалізації діяльності, ідейній спільності та відсутності великих розбіжностей здатна слугувати певним прикладом для європейського співтовариства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. История появления юридических клиник в России // Сайт «Медиатор» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://mosmediator.narod.ru/publikatsii/istoriya_poyavleniya_yuridicheskikh_klinik_v_rossii/
2. Мейер Д.И. О значении практики в системе современного юридического образования / Д.И. Мейер. – Казань: Казанский университет, 1855. – 51 с.
3. Лоджук М. Юридична клініка: від ідей професора Георга Фроммгольда до їх реалізації в сучасній Україні / М. Лоджук // Юридичний вісник. – 2011. – № 4. – С. 143–147.
4. Галай А.О. Юридична клініка як суб'єкт адміністративних правовідносин / А.О. Галай // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 4(138). – С. 66–73.
5. Лоджук М.Т. Правове регулювання діяльності юридичних клінік в Україні: загальнотеретичне дослідження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.Т. Лоджук; Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2014. – 313 с.
6. Савелова Ю.М. Історико-правовий аспект виникнення та розвитку юридичної клінічної освіти / Ю.М. Савелова // Малий і середній бізнес (право, держава, економіка). – 2013. – № 1. – С. 36–42.
7. Клименко О. Юридичні клініки в Україні: внесення соціальних аспектів у вивчення права / О. Клименко // Юридична газета. – 2009. – № 40. – С. 22.
8. The Global Clinical Movement / Edited by Frank S. Bloch. – Oxford: Oxford Scholarship, 2011. – 428 p.
9. Definition of a Legal Clinic [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://encle.org/about-encle/definition-of-a-legal-clinic>
10. Angelari M. Raising the Bar for Legal Education in Western Europe / M. Angelari [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.opensocietyfoundations.org/voices-raising-bar-legal-education-western-europe>
11. The EU Rights Clinic: One Year On [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://blogs.kent.ac.uk/eu-rights-clinic>
12. Refugee Law Clinic Cologne [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lawcliniccologne.com/category/presse>
13. Waas van L. Litigation, legal aid & law clinics / Laura van Waas [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.statelessness.eu/blog/litigation-legal-aid-law-clinics>
14. Clinics on EU Law 2014–2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.law.kuleuven.be/education/clinics_1415
15. Cardiff Law School Law Clinic – Law in the Real World [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.law.cf.ac.uk/probono/>
16. Dietlein G. Am Anfang: Studentische Rechtsberatung in Deutschland / Georg Dietlein; Jan-Gero Alexander Hannemann // JURAcon Jahrbuch. – 2014/2015. – S. 148–149.
17. Kotyrba M.A. Law Clinics und Student Practice Rules / M.A. Kotyrba // Zeitschrift für praktische Rechtswissenschaft. German journal of Legal Education. – 2014. – Vol. 1. – S. 32–49.

18. Schubert A. Legal Clinics – Juristische Ausbildung mit Praxisbezug am Beispiel der Freiburg Legal Clinics und Pro Bono Studentische Rechtsberatung Freiburg e.V. / Andreas Schubert // Ordnung der Wissenschaft. – 2014. – № 4. – S. 241–246.
19. Kraśnicka I. Legal Education and Clinical Legal Education in Poland / Izabela Kraśnicka [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/clled2008&div=8&id=&page=>
20. Реєстр АЮКУ 2014 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/groups/ALCUkraine/>
21. Центр развития юридических клиник [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://codolc.com/about/>

Галай А. Становлення юридичної клінічної освіти в Україні та у деяких інших країнах світу / А. Галай // Науковий часопис Національної академії прокуратури України. – 2014. – № 4. – С. 39–48 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.chasopysnaru.gr.gov.ua/chasopys/ua/pdf/4-2015/galaj.pdf>

Андрей ГАЛАЙ

СТАНОВЛЕНИЕ ЮРИДИЧЕСКОГО КЛИНИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ И В НЕКОТОРЫХ ДРУГИХ СТРАНАХ МИРА

Проанализированы общие и особые признаки развития юридических клиник в разных странах Европы и мира. Особое внимание уделено деятельности ассоциаций юридических клиник и поиску путей совершенствования их организации и функционирования.

Ключевые слова: юридическая клиника; ассоциации юридических клиник; объединение юридических клиник; юридическое клиническое образование.

Andrii HALAI

ESTABLISHMENT OF LEGAL CLINICAL EDUCATION IN UKRAINE AND IN SOME OTHER COUNTRIES WORLDWIDE

The article is focused on the analysis of common and specific features pertaining to development of legal clinics in different countries of Europe and the world. Particular attention is centered on activities of associations of legal clinics and on finding the ways to improve their organization and operation.

Keywords: legal clinic; associations of legal clinics; consolidation of legal clinics; legal clinical education.